

SULTAN MEMDÛH'UN MAHZENÛ'L- ESRÂR'INDAN HAREKETLE ŞİİRLERİ VE ŞAİRLİĞİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

ABDULMECİT İSLAMOĞLU*

A Study of Sultan Mamdûh's Poems in his *Makhzan Al-Asrâr*

Abstract : Sultan Mamdûh (d. 1263/1847) is a sufi who composed voluminous poetical work in the field of sufi literature. The work that stands out among his voluminous oeuvre is *Makhzan al-Asrâr* that contains Arabic, Persian and Turkish poems. This work deals with divine love based on the doctrine of the unity of being (*wahdat al-wujûd*). Some of the topics treated thus include God's unity, His names and attributes, and the essence of things. In this article, I discuss the reason why Sultan Mamdûh composed poetry and study a variety of topics such as characteristics of his poetry, themes of knowledge and love as presented in the work, and the sufi symbols/allegories employed therein. Finally, I make an assessment of the Sultan Mamdûh's poems of boasting (*fakhrîyyât*) and his poetic competence.

Key Words: Sultan Mamdûh, Makhzan Al-Asrâr, Sufi literature, poem.

Öz: Sultan Memdûh (ö.1263/1847), Tasavvuf edebiyatı sahasında hacimli manzum eserler kaleme almış bir mutasavvıftır. Külliyyat'ı içerisinde ön plana çı-

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk İslam Edebiyatı ABD
[islamoglu@gmail.com].

kan eseri; Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerden oluşan *Mahzenü'l-Esrâr*'ıdır. Eserde vahdet-i vücûd öğretisi temelinde ilâhî aşk işlenmektedir. Bu çerçevede; Allah'ın birliği, Cenâb-ı Hakk'ın esmâ ve sıfatları, eşyanın mâhiyeti ele alınan konulardan bazılarıdır. Bu makalede; şairin şiir yazmaktaki amacı, şiirinin özellikleri, ilim ve aşk temaları, eserde kullanılan tasavvufî remizler, Sultan Memdûh'un şairliği ve fahriyeleri incelenerek bunlar üzerinde değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sultan Memdûh, Mahzenü'l-Esrâr, tasavvuf edebiyatı, şiir.

Giriş

Klasik Türk edebiyatında şiir ve şaire dair tenkîdî/eleştirel yaklaşım genel anlamda tezkirelerde ya da eserlerin dîbâce kısımlarında karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte şairlerimizin bir kısmı kasîdelerinin fahriye bölümünde ya da şiirlerinin muhtelif yerlerinde şiir ve şaire dair görüş bildirirken, kendi şiirleri üzerinde de yorum yapmışlar, değerlendirmelerde bulunmuşlardır.¹

Şairlerin kendi şiirleri üzerinde yaptıkları yorumlarda genelde "ben merkezli" bir yaklaşım içerisinde oldukları görülür. Makalemize konu olan Sultan Memdûh (ö. 1263/1847) için de aynı durum söz konusudur. Şair öncelikle ve özelde kendi şiiri ve şairliği üzerinde bir takım değerlendirmelerde bulunmakta; şiirdeki kudretini ve eşsizliğini vurgulamaktadır. Şairin genel anlamda şiire ve şaire dair duyuş, düşünce ve ortaya koyduğu ilkelerin tesbîti ise buradan hareketle mümkün olmaktadır.

Şairlerin kendilerini ve şiirlerini övdükleri ifadelerin çoğu zaman gerçeklikten uzak ve mübalağa ifade ettikleri bilinen bir husustur. Bununla birlikte bu övgü ifadelerine, şair ve şiir konusunda ortaya konulmuş ideal sınırlar ve ölçüler olarak da bakılabilir.² Bu ibareler şairin ol-

¹ Divan şairlerinin kendi şiirleri üzerindeki değerlendirmeleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Harun Tolasa, "Divan Şairlerinin Kendi Şiirleri Üzerine Düşünce ve Değerlendirmeleri", *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sayı:1, İzmir, 1982, s.15-46.

² Tuba İşinsu İsen Durmuş, "Fahriyeler Işığında Osmanlı Şiirinde İdeal Şairin Portresi", *Bilgi*, sayı: 43, Güz/2007, s. 107-116.

duğu kadar yaşadığı dönemin şiir konusundaki değer yargılarını, zevk ve estetik ölçülerini, ideal bir şairin ya da şiirin nasıl olması gerektiği hususundaki bakış açılarını ortaya koymaları açısından kıymetlidir ve incelenmeye değerdir.

Bu makalede Sultan Memdûh'un hayatı ve eserleri hakkında özet bilgiler verildikten sonra şairin şiir yazmaktaki amacı, şiirinin özellikleri, ilme verdiği önem, şiirinin kaynağı olarak "ilham", yoğun bir şekilde ele alınan "aşk", tasavvufî semboller, Sultan Memdûh'un şairliği ve fahriyeler konusu *Mahzenü'l-Esrâr* adlı eserden hareketle ele alınacaktır.

1. Sultan Memdûh'un Hayatı

Sultan Memdûh, İsmail Fakîrullâh (ö.1734)'in torununun oğlu, Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö.1780)'nın talebesidir. 20 Zilkade 1174 (23 Haziran 1761) Pazartesi günü Tillo'da³ doğmuştur. Babası Abdurrahman b. Abdülkâdir b. Şeyh İsmail Fakîrullâh, annesi Âişe Hatun'dur. Akranları arasında zekâsı, ahlâkı ve Hz. Peygamber'in sünnetine ittibâ ile temâyüz eden Sultan Memdûh, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın yanında sarf, nahiv gibi âlet ilimlerini okumuş; daha sonra ise tefsir, hadis ve fıkıh başta olmak üzere İslâmî ilimlerde derinleşmiştir. Asıl adı Mahmûd olan mutasavvıfımıza "Memdûh" ismi Hocası İbrahim Hakkı Hazretleri tarafından verilmiştir.⁴

³ Tillo, şu andaki Siirt'in Aydıncılar ilçe merkezi olan yerleşim birimidir.

⁴ Sultan Memdûh'un bu lakabı almasıyla ilgili hadise kısaca şu şekildedir: İbrahim Hakkı Hazretleri bir gün yanındaki üç talebesine (Mahmud b. Molla Ahmed, Mahmud b. Molla Halil ve Mahmud b. Molla Abdülkâdir) bakarak gülümser ve "Sübhânallâh, üçünüzün de adı Mahmûd ve üçünüz de amcalarınızın kızları ile evleneceksiniz. İçinizden birisi, Cenâb-ı Hakk'ın gayb ilminde "Memdûh" olarak vasıflandırılmıştır. Bu kişi doğuda ve batıda şöhret bulacak, insanların iltifatına mazhar olacaktır." der. Bu sözleri duyan üç talebe de söz konusu kişinin kendisi olacağı ümidiyle heyecanlanır. Diğer iki öğrenci oradan ayrıldıktan sonra ise İbrahim Hakkı Hazretleri, Sultan Mahmûd-ı Memdûh'a bu kişinin kendisi olduğu müjdesini verir ve "Bu sırrı ben sağ olduğum müddetçe kimseye söyleme." vasiyetinde bulunur. Daha geniş bilgi için bkz.: Hamzavî Ahmed el-Hâlidî, *Kenzü'l-Fütûh fi-Menâkıbı ve Ahoâli'l-Gavsî'l-Memdûh*, (El yazması), Bedreddin Aydın Özel Kütüphanesi, s. 11-12. (El yazması bu eser, Sultan Memdûh'un hayatından ve menkıbelerinden bahseden önemli bir kaynak eser niteliğindedir. Eser, varak değil sayfa

Sultan Memdûh 1193/1779'da mürşidi ve aynı zamanda amcası olan Mustafa el-Fânî'nin kızı Zemzemü'l-Hâssa⁵ ile evlenmiştir.⁶

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın zaman zaman elini Sultan Memdûh'un sırtına koyarak "Allah seni mübârek kılsın/Allah bereketini ihsan etsin." diye dua ettiği belirtilen mutasavvıfımızın, çok güzel Kur'ân okuduğu; gereksiz yere konuşmadığı; açık ve beliğ bir konuşma tarzına sahip olduğu; hocasına karşı son derece hürmetkâr davrandığı; sünnetler, nâfileler, evrâd ve ezkâr konusunda sünnet-i seniyyeye son derece bağlı olduğu ifade edilmektedir.⁷

M. Nureddin Sancar, Sultan Memdûh'un müntesibi bulunduğu tarikatın, dedesi İsmail Fakîrullâh'a dayandırılan "Üveysiyye-i Fakiriyye" olduğunu ifade eder.⁸ Ancak burada, İsmail Fakîrullâh'ın "Üveysî" olduğunu; yani doğrudan Hz. Peygamber'in rûhâniyetinden faydalandığını söyleyenlerin yanında, Nakşibendî veya Kâdirî-Nakşibendî olabileceğini ifade edenlerin bulunduğunu da belirtmemiz gerekir.⁹ Her iki durumda da kesin olan husus şudur ki Sultan Memdûh, yirmi yaşına kadar dedesinin halifesi olan İbrahim Hakkı Hazretlerinin gözetiminde diğer ilimlerin yanı sıra tasavvuf âdâbı ve erkânı konusunda da yetişmiş, hocasının vefatından sonra ise amcası Mustafa el-Fânî'nin mânevî terbiyesi altına girmiştir. Amcasından sonra tekkedeki irşad vazifesi Sultan Memdûh'a geçmiştir.¹⁰

esasına göre numaralandırılmıştır. Bu nedenle biz de bu esere göndermede bulunurken varak değil sayfa numarası verdik.)

⁵ Sultan Memdûh, *Mahzenü'l-Esrâr*'ın çeşitli yerlerinde eşi Zemzemü'l-Hâssa'dan ve onun kerametlerinden bahsetmektedir. Eserde Zemzemü'l-Hâssa için yazılmış müstakil manzûmeler bulunmaktadır. Bkz.: Sultan Memdûh, *Mahzenü'l-Esrâr* (I-III), (Çev.: Ahmet Turan Arslan, Mehmet Akkuş vd.), Siirt Valiliği, Ankara, 2009-2011, II/239, III/718.

⁶ Evliyâullâhtan kabul edilen ve kerametleriyle şöhret bulmuş Zemzemü'l-Hâssa (ö.1852)'nin hayatı hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Hüseyin Arslan, *Yüksek Rûhlar ve Aydınlar Yurdu Tillo*, Simurg, İstanbul, 2006, s. 169-171.

⁷ Hamzavî Ahmed el-Hâlidî, *Kenzü'l-Fütûh fî-Menâkıbı ve Ahvâli'l-Gavsî'l-Memdûh*, s. 10.

⁸ M. Nureddin Sancar, *Tillo Evliyâları*, Şefkat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 113.

⁹ Bkz.: Hayrani Altıntaş, "Fakîrullah", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1995, c.12, s.132.

¹⁰ M. Nureddin Sancar, *Tillo Evliyâları*, s.113.

Sultan Memdûh, 20 Zilkade 1263 (9 Kasım 1847) Pazartesi günü Tillo'da vefat etmiştir. Şehir merkezinin yüksek bir alanında, oğlu Şeyh Abdurrahmân için yaptırdığı türbeye defnedilmiştir.¹¹

2. Sultan Memdûh'un Eserleri

Sultan Memdûh'un eserleri Tillo/Aydınlar'da muhterem Bedreddin Aydın'ın özel kütüphanesinde bulunmaktadır. Tamamı 589 varak olan bu eser bir "Külliyât" hâlinde bir aradadır. Bu Külliyât içerisinde; *Mahzenü'l-Esrâr*, *Dîvânü Memdûhi'l-Münîb*, *Miftâhu'l-Kulûb li'l-Esrâr*, *ed-Dürretü'l-Müsmine* ve *Kasâid* adlı eserler bulunmaktadır. Bunlar arasında Sultan Memdûh'un en önemli eseri olarak ön plana çıkan, Külliyât'ın ilk kitabı olan *Mahzenü'l-Esrâr*'dır. 15 Şaban 1222/13 Ekim 1807 tarihinde nazmedilen eser Külliyât'ın 1-364. sayfaları¹² arasında yer almaktadır. *Mahzenü'l-Esrâr* Arapça, Farsça ve Türkçe manzûmelerden oluşmaktadır. Büyük çoğunluğu gazellerden oluşan eserde kasîde ve mesnevîlerin dışında murabba, muhammes, müseddes ve rubâî nazım şekilleriyle yazılmış manzûmeler yer almaktadır.¹³

Mahzenü'l-Esrâr, Prof. Dr. Ahmet Turan Arslan ve Prof. Dr. Mehmet Akkuş'un yer aldığı bir ekip tarafından tercüme edilerek üç cilt hâlinde yayınlanmıştır.¹⁴ Bu makalemizde *Mahzenü'l-Esrâr*'dan yaptığımız alıntı-

¹¹ Özden Gökhan, *Tillo'daki Mimari Eserler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 43. (Sultan Memdûh'un hayatı ve menâkıbına dair en kapsamlı eser Hamzavî Ahmed el-Hâlidî'nin *Kenzü'l-Fütûh*'udur. Mutasavvıfımızın hayatına dair diğer çalışmalar için bkz.: M. Nureddin Sancar, *Tillo Evliyâları*, s.107-136; Hüseyin Arslan, *Yüksek Rûhlar ve Aydınlar Yurdu Tillo*, s.159-165.

¹² Elimizde Külliyât'ın el yazması nüshasının her sayfası bilgisayar tarafından numaralandırılmış renkli bir fotokopisi bulunmaktadır. Bu itibarla eser kaynak olarak gösterildiğinde varak değil, sayfa numaraları verilmiştir. (Eserin söz konusu fotokopisini çalışmam için bana veren Saygıdeğer Hocam Prof. Dr. Mehmet Akkuş'a teşekkür ederim.)

¹³ Sultan Memdûh, *Mahzenü'l-Esrâr* (I-III), Siirt Valiliği, Ankara, 2009-2011.

¹⁴ Sultan Memdûh, *Mahzenü'l-Esrâr* (I-III), (Çev.: Ahmet Turan Arslan, Mehmet Akkuş vd.), Siirt Valiliği, Ankara, 2009-2011. Eserde yer alan nazım şekillerine dair yukarıda verilen bilgiler söz konusu çalışmanın I. cildinin başında yer alan ve Prof. Dr. Mehmet Akkuş tarafından hazırlanan kısımdan alınmıştır. Sultan Memdûh'un diğer eserleri hakkında daha geniş bilgi için de aynı yere müracaat edilmelidir. Bkz.: Sultan Memdûh, *Mahzenü'l-Esrâr*, I/11-21.

larda söz konusu çalışma esas alınmış, lüzum görüldükçe el yazması nüshaya müracaat edilmiştir. Arapça ya da Farsçadan yapılan tercümele- re genelde sâdik kalınmış, kimi yerlerde ise bazı değişiklikler yapılmıştır.

3. Sultan Memdûh'un Şiiri

Sultan Memdûh, bir mutasavvıf olarak -başta yaşadığı ve kabrinin bu- lunduğu coğrafyada olmak üzere- tanınan birisidir. Bununla birlikte ede- biyat tarihi ya da biyografi kitaplarımızda hak ettiği yeri almadığı görü- lür. Bunun en önemli nedeni olarak şairin ağırlıklı olarak Arapça-Farsça şiirler yazması gösterilebilir. Her hâl ü kârda, az da olsa Türkçe şiirler kaleme alan ve yazmış olduğu hacimli eserleriyle Tasavvuf edebiyatı sahasında önemli bir yere sahip olması gereken mutasavvıf şairimizin, şiiri nasıl algıladığının/şiire bakış açısının tesbîti önem arz etmektedir.

Konuyu örneklerle açıklamaya geçmeden önce bir hususu belirtme- 134 miz yerinde olacaktır. Sultan Memdûh'un şiirleri ya da şairliği hakkında OMÜİFD kendi tesbît ve yorumlarını aktarırken, mutasavvıfımızın bir şiir teorisye- ni olmadığı ve olayları bu açıdan değerlendirmede göz önünde bulun- durulmalıdır. Burada yapılan, bir şiir münekkidi ya da nazariyatçısı ol-mayan, dahası şiirlerini sadece ilâhî bir aşk ve cezbe ile kaleme alan şairin şiir dünyası/şiir anlayışının izini sürmek, buradan bazı verilere ulaşmaya çalışmaktır. Bu itibarla bu makalede şairin poetikasının tesbîtinden çok Sultan Memdûh'un *Mahzenü'l-Esrâr*'daki şairliği ve şiirinin mâhiyeti üle- rinde, tasavvufun kendine has semboller dünyası ışığında durulacaktır.

Sultan Memdûh'un şiirleri ya da şairliği ile ilgili değerlendirmelerde dikkate alınması gereken bir diğer husus, *Mahzenü'l-Esrâr*'ın baştan sona tasavvufun temel öğretilerinden biri olan "vahdet-i vücûd" anlayı- şı/rûhuyla kaleme alındığıdır. Şair eserin tamamına yakın bölümünde bir vecd hâlinindedir. Tam anlamıyla kendinden geçerek Hakk'a vâsıl olmuş- tur. Sekr/ilâhî sarhoşluk/kendinden geçmişlik hâlinde bulunan şair, Rab- bine "münâcât" ını dile getirmektedir:

إِنَّ نَدَائِي لَهُ فَلَا تَجِدُ مِثْلَهُ دَخَلْتُ لِلْوَحْدَةِ وَ بَلَغْتُ وَصَلَهُ

لا أريد فراقا بحال لا فصله جنتت بالإله لا أعلى من جنوبي

“Benim O’na ettiğim gibi bir münâcât bulamazsın. Vahdete girdim ve vuslata erdim. Hiçbir aşamada O’ndan ayrılmak istemem. O’ndan ayrılmak olmaz. Allah aşkıyla dîvâne oldum. Bu dîvâneliğimden daha üstün bir şey yoktur.” (II/406-6)¹⁵

Eserde üzerinde durulan hususlar, ele alınan konular anlaşılmaya çalışılırken yukarıda ifade edilen hususların göz ardı edilmesi yanlış yorumlamaları da beraberinde getirecektir.

Sultan Veled’in mutasavvıfların şiirine dair aşağıda vereceğimiz açıklamaları Sultan Memdûh’u ve şiirlerini anlama noktasına bize ışık tutacak mâhiyettedir:

*“Evliyânın şiiri tamamen Kur’ân’ın tefsiridir. Zira evliyâ kendilerinden yok olup, Hak ile var olmuşlardır. Onların duruşları ve hareket etmeleri Hak’tandır... Evliyânın şiiri şairlerin düşünceyle, yalan, dolan, mübalağayla uydurdukları şiirlere benzemez... Onların amacı kendi üstünlüklerini göstermektir. Bilmezler ki, hakîkate evliyânın fiilleri ve sözleri yaratıcıdandır, yaratılmışın onda yeri yoktur. Zira onların şiiri kendini değil Hakk’ı göstermek içindir... Âşığın şiirinden Hak kokusu gelir... Âşığın şiiri, rûhun huzurudur, imanın nurudur. Hatta ondan da öte, herkesi Allah’a ulaştırır.”*¹⁶

Sultan Memdûh eserlerini işte bu anlayışla kaleme almış, yazdığı şiirleri “Yaratıcıya/ Sevgiliye karşı duyduğu aşk hikâyesi” olarak tanımlamıştır:

این قصه عشقم من ز دلبر حکایتی شرح أنوار اویست در دلم روایتی

“Bu, sevgiliye dair anlattığım aşk hikâyemdir. Gönlümdeki, onun nurlarının şerhi olan bir rivâyettir.” (I/188-1)

¹⁵ Makalemizde parantez içerisinde verilen rakamlardan ilki *Mahzenü'l-Esrâr*'ın cilt, ikincisi manzûme, üçüncüsü ise beyit numarasını göstermektedir.

¹⁶ Mahmut Erol Kılıç, *Sûfi ve Şiir-Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2009, s. 76-77.

Şiirin önemli unsurlarından birisi mânâdır. Şairimiz mutasavvıf kimliğiyle lafızdan çok mânâyâ, zâhirden çok bâtına önem vermiş, sözlerinin/şiiirlerinin tam mânâsıyla anlaşılmasını istemiştir. Önemli olan görünenin ötesindeki görülmeyeni hissetmek, onu kavramaktır:

افهمو المعنى يا سامعين كلامى هذا إعطاء من عطاء رب البريات

“Ey sözümü işitenler, bu mânâyı anlayın. Bu sözüm, âlemlerin Rabbi'nin verdiği bir başıdır.” (II/252-12)

Aslında şairin yaptığı, gördüğü güzellikleri yazmaktan başka bir şey değildir. Lisan/ kalem ile olduğu kadar kalbi ile de yazmaktadır şair. Mutasavvıfımız yazdıklarını yaşamakta, onlarla hem-hâl olmaktadır. Ayrıca yazıyı/şiiiri “kalem” ile ilişkilendirmesi, kültür ve medeniyetimizde önemli bir yere sahip olan “kalem”in şairin duyuş ve düşünüşündeki yerini ortaya koyması adına önem arz etmektedir:

جماله مدحت بالقلب و اللسان و القلم يكتب من جمال رأيت

“Kalp ve dille O'nun cemâlini övdüm. Kalem gördüğüm güzellikleri yazmaktadır.” (II/451-7)

بيئت من أحوالى بالقلم نكته و فى الكتاب أكتب أفهم المسطرات

“Hâllerimden bir nükteyi kalemle açıkladım. Kitapta yazdıklarım son derece anlaşılırdır.” (II/463-6)

شرح اين سخن گويم كه بر قلم إلهامهم نكنم كسى را درين سخن پرواى

“İlham kalemi ile bu sözü açıklıyorum ve bunu söylerken hiç kimseden çekinmem.” (I/129-6)

3.1. Sultan Memdûh'un Şiir Yazma Gayesi

Ali Tenik mutasavvıf şairlerin şiir yazma gayeleri ile ilgili olarak şöyle demektedir: “Şâirin dilinden çıkan sözler, şiir olmanın ötesinde vecd ile oluşan, ilâhî aşk deryasından taşarak, terennüm olarak ortaya çıkan sözlerdir. Mutasavvıf şâir, bu hikmetli sözlerle, beşerî “ben”ini yok edip, “ilâhî ben” kazandıktan sonra kendi varlığının bilincine varır. Şâir, fenâdan sonraki bekâ hayatıyla, kendisi için hakikat değeri taşıyan ideal

düşünce ve hâle diğer insanları da ulaştırmak, onları geçici, dar ve sıkıcı dünya/madde bağlarından ve insanı cezbeden cennet nimetlerinin çekiciliğinden kurtararak, Allah'a vuslatlarını sağlar.¹⁷ İşte Sultan Memdûh'un şiir yazmaktaki amacı da tam anlamıyla budur. Zira sūfî perspektifte var oluşun gayesi Cenâb-ı Hak'tır. Bundan dolayıdır ki her yapıp-etmede rızası gözetilecek yegane merci yine O'dur. Bu anlayışla Sultan Memdûh şiiri, edebî ve sanatsal kaygılardan uzak olarak, vuslata giden yolda okuyucuya rehberlik yapmak gayesiyle yazmıştır.

İlgili beyitler incelendiğinde mutasavvıfımızın şiir yazma gayesi birkaç başlık altında ele alınabilir. Bir eserin yazılış sebep veya gayesi aynı zamanda eserin konusunu da tayin ettiğinden¹⁸ söz konusu başlıkların bu açıdan ayrı bir önemi hâiz oldukları görülür.

3.1.1. Doğru yolu göstermek:

Şairimiz her şeyden önce bir mürşittir ve eserini insanlara doğru yolu göstererek onları hak yola iletmek üzere kaleme almıştır:

137

OMÜİFD

کتبت لك هذه الأبيات راشدہفإنما في وصف الله العالم خالص

"Bu beyitleri sana doğru yolu göstermek için yazdım. Çünkü bunlar, Âlim olan Allah'ın vasfı hakkındadır." (I/121-12)

3.1.2. Nasihat etmek:

İnsanlara iyiliği emretmek ve onları kötülükten sakındırmak üzere nasihatlerde bulunmak, hem Kur'ân'ın hem de hadislerin üzerinde hassasiyetle durduğu bir konudur. İslâm dininin emir ve yasaklarına sıkı sıkıya bağlı olduğu bilinen Sultan Memdûh'un şiir yazmaktaki amaçlarından birisi de insanlara nasihat etmektir. Şiir için divanlarda; "nasihat, hikmet,

¹⁷ Ali Tenik, Türk Mutasavvıf Şairlerinde Varlık Anlayışı (Eşrefoğlu Rûmî, Niyâzî-i Mısri ve Ahmed Kuddûsî Örneği), *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2009, sayı: 23, s. 507.

¹⁸ Filiz Kılıç, *XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998, s.331.

hikmet-ââmîz, ibret-engîz” gibi tanımlamaların yapıldığı burada hatırlanmalıdır.¹⁹

الممدوح في الزمان بالوعد قائم لينصح كل إنسان ظالم فحاش

“Memdûh, zâlim ve çok günahkâr insanlara nasihat etmek için verdiği sözü bu zamanda yerine getirmektedir.” (II/305-7)

3.1.3. Sevgiliyi tavsif etmek:

Şiirin merkezinde duran kişi şüphesiz ki Sevgilidir. Bu itibarla kendisinden bahsedilmeye en lâyık kişidir ve her bakımdan sevilmesi gereken yegâne varlıktır. Mükemmel ve eşsiz olan, kendisinden daha güzeli bulunmayan Sevgiliyi vasfetmek, âşığın yegâne sermayesi olan diliyle yapabileceği en güzel şeydir:

غزلی گفتم در أحوال معشوقم من عاشق خدایه ممدوح بگو در وصف نظم باواز

138

OMÜİFD

“Sevgilimin hâlini anlatmak için bir gazel söyledim. Ben Allah’a âşığım (Ey) Memdûh! Onun vasfında nazmı sesli olarak söyle.” (I/58-7)

هو في وصف المولى من حسنه و جماله فيه تاه سائحا على المدح بالعيان

“O, Yüce Mevlâ’nın güzelliği ve cemâlinin vasfı için (yazılmıştır). Memdûh, O’nun cemâlini gözüyle görerek (övmeye) devam ederken şaşırıp bakakalmıştır!” (I/1-5)

ممدوح بگو غزلی در وصف این دلبر کلك تو هم زبانت هم بر زبان توان زد

“Ey Memdûh! Bu sevgiliyi vasfetmek için bir gazel söyle. Senin kalemin (imkânın) dildir. Dilini de (söylediklerini) artırabilirsin.” (I/73-7)

ممدوح عاشق حی است در وصف نظم گویددرین زبان شیرین أحلا الزمان گفتم

“Memdûh diri olan Allah’a âşıktır. O’nun vasfı hakkında nazım söyler. Bu tatlı dilimle zamanın en tatlı sözlerini söyledim.” (I/180-7)

در وصف جانان گفتم هر چه گویم من دیده ام انواری که بخت ز هر جمیل

¹⁹ Menderes Coşkun, “Klasik Türk Şairinin Poetikası Üzerine”, *Bilig*, Kış 2011, sayı: 56, s. 70.

“Her ne diyorsam, cânânın vâsfi hakkında söylüyorum. Ben senin nurlarının, güzel olan her şeyden daha güzel olduğunu gördüm.” (I/214-1)

3.1.4. Şikâyetlerini dile getirmek:

Âşık için en acı durum, maşûkundan ayrı kalmasıdır. Durumun arz edileceği tek makam ise yine O'dur. Sevgiliden yine Sevgiliye sığınmakta, O'ndan ayrı kalmanın verdiği kederle yine O'na yakarılmaktadır:

کتبت بالقلم ما كان قلبي شاكيا بيا أي جان جانان دلم ز تو غمناکی

“Kalbimin şikâyetlerini kalemle yazdım, gel ey sevgilinin cânı senin yüzünden üzüntüdeyim.” (I/111-1)

3.1.5. Cenâb-ı Hakk'ın emri olduğu için, O'nun heyecanı, O'nun rızası için:

Her şey O'nun “ol” demesiyle olur. “Yaratan Rabbinin adıyla oku.” der, okunur; yaz emri gelir, yazılır. Emrine kimse karşı çıkamaz. Mânâlar O'nun heyecanını duyarak kelimelere/şiire dökülür. Yazılanlar Rabbin rızasını kazanmak adına yazılır:

بقلم اكتب ما تفهم إلهامولا مثلك عندي من بالقلم كتاب

“İlhamla anladığımı kalem ile yaz! Kalemle yazanlar içinde, katımda senin gibisi yoktur.” (II/330-7)

از شوق تو گفتم هر نظم به یاد من إلهام به تو در دلم ز تو غمناکی

“Aklıma gelen her şiir, senin heyecanıdır. Söylediğim her söz, senin ilhamındandır.” (I/111-2)

الممدوح ختم بالإفتتاح النظم لأنه ديوان للمولى أعلى ديوان

“Memdûh'un bu manzum eseri başlamasıyla bitirmesi bir oldu. Çünkü o, Allah için yazılmış bir Divan hem de en yüksek bir divândır.” (I/1-4)

3.2. Şiirin Özellikleri

Sultan Memdûh'un şairliği, Cenâb-ı Hakk'a tâat ve ibadet hâlinde iken ansızın hâtiften gelen bir çağrıyla irkilmesi ve üç yıl sürecek bir şevk ve

cezbe dönemi geçirmesine dayanır. Şair, bu süreçte sürekli olarak irticâlen beyitler tanzim etmiş, binlerce şiir yazmıştır.²⁰ Hacimli bir şiir külliyyâtına sahip olan şair, şiir yazarken sözü uzattığının farkındadır ve bunu şöyle dile getirir:

زبان من درازاست در نظم وصل و فراق بیا ای جانان بیا شرح این اصل فراق

“Benim ayrılık ve dosta kavuşmaya dair nazımlarımda dilim uzundur. Gel ey canan getir, bu fırakın aslının izâhını getir.” (I/170-1)

Sultan Memdûh yaşadığı coşkuyu uzun uzun anlatır; bunu yaparken tekrarlara da düşer. Bitmek tükenmek bilmez bir anlatışı vardır; ancak bu anlatışını gönül ney’inden çıkan nağmelere benzetir ve bu ney’in Cenâb-ı Hakk’ın elinde olduğunu ifade ederek sözlerinin/ şiirinin kaynağını gösterir:

كلك دلم بدستی او گشادی هر بستى جام در فتح مستی از خدی هر افتاح

“Gönlümün ney’i O’nun elindedir. O her bağı çözdü. Gönlüm fetihle sarhoştur. Her açılış Allah’tandır.” (I/79-5)

Sultan Memdûh’un şiirleri vezinli ve kafiyelidir. Şiire dair tanımlara bakıldığında, bu iki önemli öğenin ön plana çıktığı görülür. Buna göre şiir, biçimsel özelliklerine vurgu yapılarak “vezinli ve kafiyeli söz” olarak tanımlanır.²¹ Sultan Memdûh da şiirinde bu özelliklere vurgu yapar:

وصال دوستان خواهم که روز که هر گاهی بگو ممدوح این نظم هم بوزن بقواف

“Her gün ve her an dostların vuslatını talep ediyorum. Ey Memdûh bu şiiri vezin ve kafiye ile söyle.” (I/142-7)

Beyitte şairin kendisine yönelik bir telkininden çok, şiirlerini vezin ve kafiyeeye uygun yazan “iyi bir şair” olduğu vurgusu da hissedilmekte-

²⁰ Sancar, *Tillo Evliyâları*, 108-109.

²¹ Tâhirü’l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğati*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 139; Ebu’l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab (I-XV)*, Dâru Beyrut-Dâru Sâdır, Beyrut, 1955, c. IV, s. 409-410; Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1426, s. 690.

dir. Nitekim “iyi bir şair” olma kıstasları arasında “Kafiye ve vezin bilgisi kuvvetli olmalıdır.” ilkesi önemli bir yere sahiptir.²²

Sultan Memdûh'un şiirleri fasihtir. Fesâhat; sözü teşkil eden kelimelerin her birinde ve o kelimelerden müteşekkil sözde lafız, mânâ ve âhenk itibariyle kusur bulunmaması²³ şeklinde tarif edilmiştir. Şu hâlde işitilmesinde kulağın hoşlanacağı, anlaşılmasında zihnin güçlük çekmeyeceği sözler fasihtirler.²⁴ Şair sözlerinin fasih olduğunu söyler; zira onlar Rabbin ilham ettiği sözlerdir. Bu itibarla da “açık, düzgün, yanlışsız, temiz ve aydınlık sözler” olmaları tabiidir. Sultan Memdûh duygu ve düşüncelerini kolaylıkla ve etkili bir yolla ifade etmek ister. Bunun için de sözü, gereksiz süse ve külfete kaçmadan tabîi hâliyle²⁵ (fasih bir şekilde) söylemesi gerektiğini bilir:

شاهدت نور القدم برقاً نازلاً من علّوم من شوقه قد قلت قولاً فصيحاً حلو

“Kadîm olan Allah'ın nûrunu yukarıdan inen bir şimşek hâlinde müşâhede ettim. Onun aşkıyla, fasih ve tatlı bir söz söyledim.” (II/293-1)

141

OMÜİFD

ما أنظم من نظم من إلهام ربنا فإنه فصيح في الكتاب أزر

“Benim, nazmettiğim her nazım, Rabbinizin ilhamındandır. Şüphesiz o fasihtir. Bunu, kitapta büyük harflerle yazıyorum.” (II/335-7)

يا ملهم الإلهامات بأفصح المناجات في الأوقات و الساعات ويا قاضي الحاجات

“Ey en fasih münacatlar yoluyla, vakit ve saatlerde ilhamlar veren! Ey ihtiyaçları gideren (Allah)!” (III/704-18)

Sultan Memdûh bir beytinde de şiirlerinin **açık (ayân)** olduğunu ifade eder:

والنجوم سيرات بأحسن الحركات الممدوح أنشأ النظم من سرّ الفلك عيان

²² İsmail Güleç, “Osmanlı Müellifleri’nde Şair ve Şiir Değerlendirmeleri”, *İlmî Araştırmalar Dil ve Edebiyat İncelemeleri*, 25 (Bahar 2008), s. 6.

²³ Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğatı*, s. 45.

²⁴ Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgat)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 25.

²⁵ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000, s. 141.

“Yıldızlar en güzel hareketlerle hareket etmektedirler. Memdûh, feleğin sırrı hakkında açık bir nazım yazdı.” (III/623-2)

Sultan Memdûh şiirlerini kimi zaman “güzel: ra’nâ, atyab, latîf” sıfatlarıyla nitelerken, kimi zaman da “güzellik şiirleri: eş’âr-ı hüsn” nazmettiğini söyler:

باد صبا بلطف گو که این شعر رعناراد لم ازو مسروراست که هم داند اشارا

“Ey sabâ rüzgârı! Bu güzel şiiri lütuf ile söyle. Gönlüm ondan sevinçlidir, zira o işarettten anlar.” (I/124-1)

لا لي سواه دليل في طريقته، وأنظم أبياتا أطيب مقاليا

“O’nun yolunda O’ndan başka kılavuzum yoktur. (O yolun anlatımını) sözleri çok hoş beyitler hâlinde nazma çekiyorum.” (II/440-5)

العاشق محبوب كلامه لطيف مئي كلام العشق يا عاشق افتهما

“Âşıkın sözü sevimli ve hoştur. Ey âşık benim söylediğim aşkın sözüdür, onu iyi anlamaya çalış!” (I/3-12)

در دانه، تو افتادم درین جهان بی قرار مرغ دلم پرواز کند بر نظم أشعار حسن

“Bu kararsız dünyada senin yeminin peşine düştüm, sana âşık oldum. Benim gönül kuşum, güzellik şiirleri nazmetmek için uçuyor.” (I/162-6)

Sultan Memdûh’un şiirleri mânâ yüklüdür. Mânâ lafızların tasvir ettiği, yöneldiği veya lafızlarla anlatılmak istenen, onlarla anlaşılan şeydir.²⁶ Şiirde lafız ve mânâ bir birini bütünleyen iki parçadır. Beden lafız ise, mânâ onun rûhu, ona hayat/canlılık veren olmazsa olmazdır. Lafız görünen ise, mânâ görünenin ardındaki sır; içerisinde bin bir zenginliği barındıran bir âlemdir.

Sultan Memdûh, bir mutasavvıf olarak sanatkârane söz söyleme gayretinde olmamış; lafzî sanatlarda aşırıya kaçmamıştır. Şair, söyledikle-

²⁶ Sedat Şensoy, “Mâna”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2003, c. 27, s. 555.

rinin anlaşılmasını öncelemiş; şekilden/lafızdan öte mânâya önem vermiştir:

قول الممدوح معاني أسراراً بالكتمان هذا نظمي الإخواني هو كامل الزمان

“Memdûh’un sözü mânâlar ve gizli sırlarla doludur. Ey kardeşler! Bu benim nazmumdur. O, zamanın kâmil kişisidir.” (III/690-7)

يا ناظرًا لنظمي افهم منه المعاني بأنه إلهام للواحد الديّاني

“Ey nazmuma bakan kişi, ondan mânâları anla ki, onlar Vâhid ve Deyyân olan (Allah) ın ilhamıdır.” (II/449-1)

3.3. Sultan Memdûh’un Şiirlerinde İlim

“Şiir” kelimesi, Arapça “شعر : ş-’a-r” kökünden mastardır ve sözlükte “bilmek, kavramak, idrâk etmek, hakikatini anlamak, bilincinde olmak” gibi anlamlara gelmektedir.²⁷ Burada bir kimsenin bilgi ve sezgi sahibi olmasından dolayı “şair” olarak adlandırıldığını ve terim anlamının dışında ele alındığında “شعر : şiir” kelimesinin “علم : ilim” kelimesi ile aynı anlamda kullanıldığını vurgulamamız gerekir.²⁸

Fuzûlî’nin “İlimsiz şîr esâsı yok dîvâr gibi olur ve esâsız dîvâr gâyetde bî-î’tibâr olur.”²⁹ şeklinde ifade ettiği anlayış şiirin ilimden hâlî olamayacağı gerçeğini veciz bir şekilde dile getirir. Nitekim mutasavvı-

²⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. IV, s. 409; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 690. *Kâmûs Tercemesi*'nde şiir; “Bir nesneyi hoşça fehm idüp zekâ ve zihin ve fetânetle mezâyâ ve dakikasına varup iyice idrâk eylemek” şeklinde tarif edilmiştir. Bkz. Mütercim Âsım, *el-Okyanûsu'l-Basît fi-Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît* (I-III), Takvim-hâne-i Âmire, İstanbul, 1268, c.I, s. 915.

²⁸ Mehmet Yalar, “Arap Edebiyatında Şiir Kavramı Problemi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 11, sayı: 1, s. 103, Bursa, 2002. Sünbül-zâde Vehbî “Sühan” redifli kasidesinde, ilimle şiirin birbirlerinin mürâdifî olduklarını ve câhilden şair olamayacağını belirtir:

İlm ü şîr ikisi ma'nâda mürâdifler iken

Bir midür şâ'ir-i nâdân ile dânâ-yı sühan

Bkz.: Süreyya Ali Beyzâdeoğlu, *Sümbülzâde Vehbî*, İklim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 97; Şevkiye Kazan, “Divan Şiirinde Önemli Bir Leitmotif: Sühan Redifli Şiirler”, *Çankaya Üniversitesi Journal of Art and Science*, c. 2, sayı: 2, Ankara, 2004, s.11.

²⁹ *Fuzûlî Dîvânı*, (Haz.: Abdülbâkî Gölpinarlı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1961, s. 4.

fımız da şiir yazmaya başlamadan önce sarf, nahiv gibi âlet ilimlerinin yanında tefsir, hadis vb. dinî ilimlerde yetkinliğe ulaşmış, Arapça ve Farsça şiir yazabilecek düzeye erişmiştir.

Yukarıda anlatılanlar, şiirin ilimleri aktarma ya da muhatabı bilgilendirme aracı olduğu anlamına gelmemektedir. Burada vurgulanan husus, mânâ ve lafız açısından güzel bir şiirin meydana gelmesi için şairin, belli bir ilmî seviyesinin olması gerektiğidir. İlim-irfan noktasında belli bir düzeye gelindikten sonra şiir daha sağlam bir zemine oturacaktır.

Şairimiz, ilim sahibi olmayı makamların en yücesini elde etmek olarak tanımlamıştır. Şiirlerinde bizzat “ilim” kelimesini kullandığı gibi; doğru, sağlam ve kesin bilgi anlamına gelen “yakîn” kelimesine de yer vermiştir:

إلى أسرارہ بلغت بعلم فلا أقوى من سرّہ القويّ

144
OMÜİFD
“İlim ile sırlarına ulaştım. Onun kuvvetli sırrından daha güçlüsü yoktur.”
(II/356-5)

قام قياماً بلا قعود دائماً و صار من أعلى الخدام و خادماً

له مقام أعلى المقامات علماً و لقي مولاه لقاء مداوماً و الخادم قائم في باب مولاه

“Daima oturmaksızın ayakta durdu ve hizmetçilerin en üstünü oldu. O, ilim ehli olmakla, makamların en yücesini elde etmiştir. Devamlı surette Mevlâ’sıyla buluşmuştur. Hizmetçi, Efendi’sinin kapısında durmaktadır.” (I/21-7)

يا ناظراً لنظمي تحقّقه بالإيقان لتعرف الأسرار من الملك الرحمن

“Ey benim bu nazmıma bakan kişi, kesin bilgiyle onun hakikatini bulmaya çalış ki, mülkün sahibi ve varlığı rahmetiyle kuşatan Allah’tan gelen sırları tanımuş olası.” (I/1-8)

بارك الله في علم أتاني بالقلم كه چشم دلم گشاد بعفو هر گناهی

“Kalemle bana gelen ilmi Allah bereketli eylesin! O, bütün günahları affetmekle gönül gözümü açtı.” (I/112-2)

3.4. Şiirin kaynağı: İlhâm

Tasavvufî düşünüş Divan şiiri üzerinde son derece etkilidir. Bunun neticesi olarak şairlerimiz, şiir ve şair söz konusu olunca bu kavramlara da dinî-tasavvufî açıdan yaklaşmışlardır. Buna göre sözün/şiirin meydana gelişi iki yolla (vahiy ve ilham) gerçekleşmekte; vahiy peygamberlere, ilham ise şairlere gelmektedir.³⁰

Kelime anlamı itibariyle “bildirmek, haber vermek” anlamlarına gelen ilham, tasavvufî ıstılahta “feyz yoluyla kalbe gelen özel bir anlam ve bilgi” mânâsında kullanılır.³¹ Şiir yetenek ve ilhamla doğar. Yetenek de ilham da Allah vergisi olmaları nedeniyle olağanüstülük, farklılık, fizik ötesi oluş; daha doğru bir tabirle kutsallık özelliklerine sahiptir.³² Bu itibarla şairlerin üstünlüklerini vurgularken kullandıkları argümanların başında sözlerinin ilham yoluyla elde edilmiş olması gelir.

Şiirlerinin vehbî olduğunu ve ilhamla yazıldığını ifade eden şairlerle ilgili olarak M. Coşkun şöyle demektedir: “Şairlik kimsenin duymadığını duyma, fark etmediğini görme, ifade etmediğini söyleyiverme iddiasıdır. Bundan dolayı şairler kendilerini ve şiirlerini sıra dışı, hatta olağanüstü olarak tanıtırılar. Divan şairi, bir yandan şiirin zihni bir cehtle, bilgi ve akılla yazıldığını söylerken, diğer yandan şiirin vehbî olduğunu ve ilhamla yazıldığını iddia eder.”³³

Sultan Memdûh da bir mutasavvıf şair olarak şiirlerini Cenâb-ı Hakk'ın ilhamı ve yardımı ile yazdığını sık sık vurgular. Buna göre mutasavvıfımıza şiir söyleme kabiliyeti Yüce Allah tarafından verilmiştir. O'nun inayeti olmadan bu mânânın kelimelere dökülmesi/nazma çekilmesi mümkün değildir:

من إلهام الجليل فهمت هذا المعنى بقواه ألفت و في المكان تعبان

³⁰ Abdulkadir Erkal, *Divan Şiiri Poetikası (17. Yüzyıl)*, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2009, s. 68.

³¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 184.

³² Mine Mengi “Divan Şiiri Estetiği Açısından İcâz”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı: 39, Erzurum, 2009, s. 136.

³³ Menderes Coşkun, “Klasik Türk Şairinin Poetikası Üzerine”, *Bilgi*, Kış 2011, sayı: 56, s. 71.

و في التّظّم فرحت لأنه ثابت من إلهام الجليل ولا يدره إنسان

*“Ancak o celâl sahibinin ilhamıyla anladım bu mânâyı ve ben yerimde yor-
gun iken ancak O’nun verdiği kuvvetlerle bu kitabı yazdım. Hem nazmederken
sevindim. Çünkü o Celil olan Allah’ın ilhamıyla sâbit olmuştur, kimse bilmez
onu!” (I/1-6, 7)*

که نظم ممدوح خوش است بدان ای سامع او که إلهام خداست که من در سینه داری

*“Ey dinleyici! Bil ki, Memdûh’un şiiri hoştur. Zira onun gönlündeki şeyler
Allah’ın ilhamıdır.” (I/102-7)*

فلا كان لي قوّة على نظمه إلهام الإلهي ألّفته بالوفا

*“Onu nazmetmeye gücüm yetmiyordu. Allah’ın ilhamı ile ve Allah’a vefa
göstererek onu telif ettim.” (I/218-3)*

الممدوح ينظّم ما يلهمه الحقّ طال ما وعده بإيفاء الوعدتي

*“Memdûh, verdiği sözleri yerine getirdiği sürece, Hakk’ın kendisine ilham
ettiğini nazmediyor.” (I/221-7)*

الممدوح ناظم من إلهام مولاهو وشرب الخمر حين الأقداح دارت

*“Memdûh, Mevlâ’sının ilhamıyla şiir yazmış ve kadehler dönerken şarap
içmiştir.” (II/393-9)*

من إلهام و إتني عاشق ذو دردي

“Bu (manzûme) ilham ile yazılmıştır. Ben dertli bir âşığım.” (III/535-2)

Sultan Memdûh, eserini yazarken kimsenin kendisine rehberlik, yol göstericiliği yapmadığını; şiirinin kaynağının ilâhî olduğunu açık ve net bir şekilde ifade eder. Şair, gönlüne Farsça şiir yazması için ilham geldiğini söyler ve “Ortaya böyle bir Divan çıktı.” der. Bu beyitte dikkat çeken bir diğer husus; ilhamın sadece içerik/anlamla sınırlı kalmadığı, hem mânâyı hem de lafzı kapsadığıdır:

در دل إلهام آمد بگو نظم پارسى که این دیوانست ز آغیاری شو جدا

من گفتم بی دلیل جز إلهام که بود مرا همراه هم حکمست درین طریق خدا

همت دوست که دیدم به این ألفاظ و معناه کس نداند این مقال دل من معتمدا

“Gönle ilham geldi: “Farsça nazım söyle.” Ortaya çıkan bu Divandır. Ağyardan uzak kal. Ben rehbersiz bir şekilde söyledim, bana gelen ilhamdır. Allah’a giden bu yolda hem yol arkadaşıdır, hem de hikmettir. Dostun himmetini bu lâfız ve mânâda gördüm. Bu sözü kimse bilmez, gönlüme güvenilir.” (I/217-2, 3, 4)

3.5. Temel Motif: Aşk

Aşk, edebiyatımızın en temel konularındandır. “Divan şiirinin teşrifatınca aşk, şair için dışında kalmamaz, mutlaka benimsenmesi ve terennüm edilmesi mecbûrî bir duygudur. Şairin aşk duygusunu şiirine mihver yapması, kendini muhakkak âşık pozisyonunda göstermesi bu edebiyatın uyulması şart olan âdâbındandır. Bütün divan şiiri, işlediği duygu ve konulara toplu olarak bakılınca görüleceği gibi aşk konusu üzerine kurulmuştur. Merkezde sadece o vardır. Aşk temi ortadan kaldırılacak olsa hemen hemen bütün divanlar boşalır.”³⁴

Mutasavvıflara göre var olan her şey aşk ile yaratılmıştır ve mâhiyetleri yine aşk ile bilinebilir. Mutlak hakikat olan Allah’a varmanın yegâne yolu aşktır. Sultan Memdûh da ilâhî aşk şarabıyla sarhoştur. Kendisini vuslata ulaştıracak olan bu yolun, aşk sokağının müdavimidir. *Mahzenü'l-Esrâr* baştan sona “aşk”ı terennüm etmektedir³⁵ ve yukarıda belirtildiği üzere “aşk” mefhumunun çıkması durumunda içi tamamen boşalacak olan eserlerden birisidir. Eser, seven (âşık)-sevilen (mâşûk) ve sevgi (aşk) ekseninde vücut bulur.

Aşk, Sultan Memdûh’un tek arzusudur; başka bir şey istemez. Onun aşkı Rahmân’adır. Fuzûlî’nin “Âşık-ı sâdık menem...” dediği gibi Sultan Memdûh da aşk konusunda rakip tanımaz ve kendi aşkı gibi başka bir aşk bulunamayacağını söyler.

³⁴ Ömer Faruk Akün, “Divan Edebiyatı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. 9, s. 414.

³⁵ *Mahzenü'l-Esrâr*’da bütünüyle aşkı konu edinen manzûmelerin yanında (II/483, III/499 gibi), pek çok şiirde aşktan ve hallerinden bahsedildiği görülür.

Şair, aşk şehrinde aşk tuzağına düşmüştür, varlığını aşkta bulmuştur. Aşk yolunu tutarak aşk meclisine gelmiş, kendinden geçmiştir. Aşk yağmurlarına kalbini açmış, yağan nurlarla sırlıklam ıslanmıştır:

جز عشق من نخواهم درین جهان فانی من گفتم آسراری ز جانان مرد عاشق

“Bu fânî dünyada aşktan başka bir şey istemiyorum. Ey âşık kişi, ben cânândan bazı sırları söyledim.” (I/39-2)

بیا آی روشن دل درین خانه پدیدى عشقم عشق رحمانى بعشق من نبینى

“Gel ey gönlü aydın olan, bu evde görün. Benim aşkım Rahmânî aşktır, benim aşkım gibisini göremezsin.” (I/130-4)

در شهر عشق بودم معشوق را هم رفیق که من محب اوبم بصدق و هم بتصدیق

“Aşk şehrinde idim, sevgiliyle de arkadaşım. Zira ben (samimiyetle) onu tasdik ederek onu seven kimseyim.” (I/40-1)

در عشق دوست افتادم که هم از وی دلشادم بی عشق او نیادم من نخواهم غیر دوست

“Dostun aşk tuzağına düştüm, bundan dolayı sevinçliyim. Onun aşkı olmadan ben olamam. Dosttan başkasını istemem.” (I/43-1)

در مجلس عشق آمدم است بوی عطری انعامست دردی سلطان جهان دلم ز وی غلامست

“Aşk meclisine geldim; esans kokusu da bahşıştir. Derdim dünya sultanıdır, gönlüm onun kölesidir.” (I/45-1)

در ره عشق گیرم تا معشوقم بینم اکنون شدم ز او مست لقای دوست امائل

“Sevgilimi görmek için aşk yolunu tuttum. Şimdi ondan mest oldum. Dosta kavuşmak emellerimdir.” (I/55-5)

مطر الحبّ أمطر فی قلبی شدیدجواء طیب و الأنوار مسطرات

“Aşk yağmuru kalbime çok hoş bir hava ile ve nurlar çizgi çizgi olduğu halde şiddetli bir şekilde yağdı.” (II/463-1)

Sultan Memdûh Hakk’a âşıktır ve aşka dair her hikâyeyi bildiğini söyleyecek kadar iddialıdır. Bu dünyada özgür olmak isteyenler aşkın kölesi olmalıdır. Aşk, yaşlıları gençleştirecek bir iksirdir; ancak himmet

ile gençleşmek ve ilhamlara mazhar olmak için aşk rüzgârıyla serinlemek, aşk havasını solumak gerekir:

من از عشق هر حکایتی انمای خدا توی عون و عنایتیم

“Ben aşktan her hikâyeyi bilirim. Ey Allah’ım! Sen benim yardımcısın.”
(I/61-2)

کن عاشقاً للإله ولا تعشق سواهواترك و ابقى في هواه

“Hakk’a âşık ol, başkasına değil; terk et mâsivâyı; O’nun aşkında daim ol!”
(III/506-3)

فاش گویم ودر عشقم زگفت خود دلشادمبندهء عشقم لکن درین جهان آزادم

“Açıkça söylüyorum ve aşkımla ilgili söylediğim sözlerimden dolayı mutluyum. Aşkın kölesiyim; ancak bu dünyada özgürüm.” (I/212-1)

بدان ای سامع قول من هم قول أسرار و علن عشق کند جوان هر کهن دلم در أسرار ملک

“Ey sırları ve açıkça söylenen sözü duyan kimse! Dinle ve anla sözümü. Aşk her yaşlıyı gençleştirir. Gönlüm Melik’in sırları içindedir.” (I/65-9)

أرى السّهر فعل المحب به ريح العشق يهبّ فيه بالهمة يشبّ و يسمع سمع الإلهام

“Geceyi uyanık geçirmeyi, seven ve üzerinden aşk rüzgârı esen kişinin yapacağı iş olarak görüyorum. Böyle bir kimse o vakit, himmet ile gençleşir ve ilham duyar gibi işitir.” (III/680-3)

3.6. Şiirde Kullanılan Üst Dil: Tasavvufî Remizler

Divan şiiri ve özellikle tasavvufî muhtevalı şiirler, remizler ve mazmunlar üzerine kurulmuştur denilebilir. Bu şiirde söylenilmek istenen; bir takım gizli, kapalı ifadelerle dile getirilmekte, anlatım sembollerle nükteli ve sanatlı hâle getirilerek kuvvetlendirilmek istenmektedir.

İbnü'l-Arabî tasavvufî şiiri tarif ederken şöyle demektedir: “Bizim şiirlerimizin hepsi ister bir sevgiliyle (mahbûbe) hasbihâl ile başlasın (teşbîb), ister bir medhiye olsun ve isterse de kadın isim ve sıfatlarıyla, ırmak, yer, yıldız isimleriyle dolu olsun hepsi de bütün bu sûretler altın-

daki ilâhî bilgilerden (maârif-i ilâhiye) ibarettirler. Yani biz bir şeyi remzederiz, lugazlaştırırız ama bizim bundan kasdımız bir başka şeydir.”³⁶

Latîfî de tasavvufî sembollerin nasıl anlaşılması gerektiğine dair yol gösterici açıklamalarda bulunur: “Aslında şâirlerin mecâzî şiir örtüleri ve gerçeği iltibaslarında def, ney, sevgili ve şarabı gösteren ibare ve istiareler gelirse, görünüşüne bakıp bunları şarap, dilber, kol ve boy övgüsü olarak düşünmemek lazımdır. Tasavvuf ve gerçek bilenlerin dilinde her sözün bir mânâsı, her ismin bir müsemâmîsı, her sözün bir tevili ve her tevilin bir temsili vardır.”³⁷

Tasavvufî şiirde kullanılan semboller iki grupta ele alınabilir. Bunlardan ilki; sevgilinin güzellik unsurlarının dile getirildiği ve aşk-âşık-mâşûk ekseninde teşekkül eden; yüz, yanak, kaş, zülûf, ben, servi boy vb. unsurlardan oluşan mecazlardır. İkinci grupta ise sarhoşluk ile ilgili şarap, kadeh, sâkî, meyhâne gibi metaforlar yer alır. Sultan Memdûh eserinde her iki grupta yer alan tasavvufî sembollere de yer vermiştir.

Mazenü'l-Esrâr'da ayrıca, Divan edebiyatının yapısal özelliklerinin ve estetik anlayışının bir gereği olarak “gül-bülbül, sabâ rüzgârı, incideniz-gavvâs (yüzücü, dalgıç)” vb. bir takım mecaz ve teşbihlere de sıklıkla yer verildiği görülür.

Söz konusu bu kavramlar, Sultan Memdûh'un şiirinde kullandığı sembolik dilin kapılarını bize aralamakta, şiirinin arka planı; yani ilâhî cephesi hakkında bir fikir edinmemizi sağlamaktadır.

3.6.1. Sevgilinin Güzellik Unsurları

³⁶ Kılıç, *Şuî ve Şiir-Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, s. 57.

³⁷ Mustafa İsen, *Latîfî Tezkiresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 9. Latîfî'nin kendi ifadeleriyle bu kısım şu şekildedir: “Egerçi şu'arâ-i nükte-ârânun şi'r-i mecâzî libâs ve hakikat-iltibâsından def ü ney ve nukl ü mey inhâ ve iş'âr ider ibârât u isti'ârâtı gelürse zâhirine nâzır olup evsâf-ı şarâb u şâhid ve hayâl-i sâk u sa'îd mülâhaza olunmaya ki lisân-ı erbâb-ı hakikat ve zebân-ı ashâb-ı tarikatda rûy-ı mecâzdan hakikati müş'ir ve müştemil her lafzun bir ma'nâsı ve her ismün bir müsemâmîsı ve her kelâmün bir te'vîli ve her te'vîlün bir temsili olur.” Latîfî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, (Haz. Rıdvan Canım), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 83.

Sevgili, divan şiirinin başkarakteridir. Merkezde hep sevgili vardır; diğer olaylar ise onun etrafında cereyan eder. Bu nedenledir ki şairler sevgiliyi tarif ederken, onu anlatırken, çeşitli sıfat, teşbih ve mecazlara başvurmuşlardır.

Tasavvufî öğretilerde varlık, mevcudiyetini “aşk”a borçludur. Varlığın ve dolayısıyla insanın yaratılışındaki güzelliğin temelinde aşk vardır. Yüce Allah varlığı muhabbetle/aşkla yaratmıştır. Bu nedenledir ki gerçek sevgili, mutlak güzel olan Cenâb-ı Hak'tır. Mutasavvıf şair bu “mutlak güzel”e olan aşkını tasavvufî mânâlar taşıyan remizlerle dile getirir.

Sultan Memdûh eserinde sevgilinin güzelliğine dair; rûy (yüz), ruh/âruz (yanak), zülûf, hâcib (kaş), hâl/hindû/şâme (ben), servi³⁸ vb. unsurlara yer verir:

Rûy (yüz), ilâhî güzellik anlamına gelir. Sevgiliye ait diğer uzuvlara göre üstündür ve bambaşka bir konumu vardır. Zira kaş, göz, yanak ve dudak gibi güzelliklere ev sahipliği yapmaktadır. Şaire göre âşığın ulaşmak istediği yegâne gaye güzelliğini Allah'ın Cemâl sıfatından alan bu yüze ulaşmak, Cemâl'e kul köle olmaktır:

عاشق گوید هر به جویدم مقصدی او چه روی دلدار

“Âşık, ne söyler? Maksadı nedir? Sevgilinin yüzü.” (III/703-4)

دم عاشق روی جمال جانانله فضل متی آلقاه عبودم

“Gönlüm sevgilinin yüzünün güzelliğine âşıktır. Üstünlük yalnız O'na aittir. Onunla karşılaştığımda ona kul olurum.” (I/26-5)

Ruh/âruz (yanak), âşığın gözünü ayıramadığı yerdir. “İman nurunun tecelli edip irfan kapılarının açıldığı, hakikat güzelliği üzerindeki perde-

³⁸ Tüm bu tasavvufî mecazlarla kastedilen Cenâb-ı Hak'tır şüphesiz. Pek çok mutasavvıf gibi Yunus Emre de bu kavramları kullanmış ve yanlış anlaşılma ihtimaline karşılık “Bizi züm sevdiğümüz Hak'dur bu halka göz ü kaş gelür” diyerek açıklamada bulunma gereği hissetmiştir. Bkz.: Mustafa Tatcı, *Yunus Emre Divânı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 102.

nin kalktığı³⁹ mahaldir. Câhillerin güzelliğinden habersiz oldukları, şairin ise aklını başından alandır:

پیش او چو میرفتم هر بانگ بلند آوزم وصف رخی می کنم که نداند هر جاهل

“Onun önünden gittiğim vakit, daima yüksek sesle konuşuyorum. Öyle bir yanağı vasfediyorum ki, câhiller onu bilmez.” (I/215-3)

غافل ندیدی آن دم که دیدم آز قامت دوست سرو در علاه

و از عارض او حسن و جمالی که هم بینم در نور آن ماه

عشق رخت برد از فکر ممدوحورد هر روزی دعا سحرگاه

“Ey gâfil, dostun servi gibi yüksek boyunu gördüğümde sen onu görmedin. Onun yanağını, güzelliğini ve cemâlini bazen de ayın ışığında görürüm. Senin yanağından dolayı Memdûh’un aklı başından gitti! Her günün virdi, seher vakti duâ etmektir.” (I/120-4, 5, 7)

152

OMÜİFD

Zülûf, divan şiirinde siyah renkte oluşu ve âşığı sarıp sarmalayarak tuzağa düşürmesiyle anılır. Tasavvufta ise hiç kimsenin ulaşamadığı gaybî hüviyet, Hakk’ın zâtı ve künhü anlamlarına gelir. Karanlık (siyah saç/zülûf), nasıl meçhullerle dolu ise Cenâb-ı Hakk’ın zâtı da öylece meçhuldür.⁴⁰ Âşık Sevgilinin zâtına/kendisine erişemese/akıl erdiremese de teselliye ihtiyacı vardır. İşte bu noktada zülûfler devreye girer:

زلفین سیاه او دلدارئی هر عشاق هم قراری ندارند در شرب او خمارم

“Onun siyah zülûfleri âşıkları teselli eder. Âşıklar karar bulamaz yine de onun şarabıyla sarhoşum ben.” (I/160-6)

Hâcib (kaş), hilâle benzer ve bu hâliyle bayram hilâlini gösterir. Âşıklar bayram yapmak için hilâli/sevgilinin kaşını hasretle gözlerler⁴¹:

یا حسرة العشاق حاجبیکى العاشق فى حسنہا مسکوتی

³⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 43.

⁴⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 398.

⁴¹ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 120.

“Ey âşıkların kaşlarına hasret kaldıkları sevgili! Âşık bu güzelliğinden dolayı sessizlik içindedir.” (II/489-4)

Hâl/hindû/şâme (ben), dilberin yanağında bulunur ve güzelliğine güzellik katar. Tasavvufî terminolojide ise hakiki vahdet noktası; Hakk'ın mutlak gayb ve bilinemez hüviyeti⁴² gibi anlamlara gelir:

سیاه هندوی^{۴۲} که بینم دائم همراه منست آن جانان فرح

“Her zaman gördüğüm sevgilim siyah benlidir ve sevinçli sevgili benim yoldaşımdır.” (I/85-3)

Servi, dimdik ve dosdoğru olma özelliğine sahip bir ağaçtır. Elif harfine benzer ve hem yazılışı hem de ebced sayısı itibariyle 1'i ifade eder. Bu keyfiyeti itibariyle de Allah'ı sembolize etmektedir⁴⁴:

قامت دوستم جو سرو بسست که بینم بیاد اوم هم دانان فرح

“Dostumun boyu servi gibidir; onu görmem bana yeter! O da beni hatırlamakta, (bunu) bilenler ise sevinç içindeler.” (I/85-5)

3.6.2. Sarhoşluk İle İlgili Mecazlar

Câm (kadeh), **sâkî** (içki sunan), **bâde** (şarap, içki), **mey** (şarap), **hamr** (şarap) gibi sarhoşluk ile ilgili unsurlar, mutasavvif şairler tarafından özel anlamlar yüklenerek kullanılmıştır. Tasavvufta sekr/sarhoşluk hâli; zâhirî ve bâtnî kayıtları bir yana bırakıp Hakk'a yönelmek; kuvvetli bir tecellî ile kendinden geçip rûhî bir haz ve zevke erme anlamına gelmektedir.⁴⁵ Sarhoşluk sûfilerin dilinde, rûhun neşelenerek, kalbin aşka gark olması anlamına gelir. Sevgilinin ihsan ve nimetlerine nail olanın ya da sevgilinin güzelliğini temaşa edenin⁴⁶ rûhî hazlarla kendinden geçmesidir sarhoşluk:

⁴² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 155.

⁴³ “Hâl” ve “şâme” kullanımları için bkz.: Sultan Memdûh, *Mahzenü'l-Esrâr*, I/187-5, III/529-1.

⁴⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 561.

⁴⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 310-311.

⁴⁶ Abdülkerîm Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi* (Haz.: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003, s. 165.

دردم سنسك كوزم جامن حيراتم هم قرباتم

هم تائهم هم سكراتم لدم كه توى جان جان

“Derdim sensin gözüüm cânım

Ben hayrânım, hem kurbânım

Hem tâ’ihim hem sekrânım

Bildim ki tûyi cân-ı cân” (III/706-3, 4)

Tasavvufî sembolizmde sarhoşluğa dair kullanılan her kelimenin özel bir anlamı vardır. Bu terminolojide “şarap” ilâhî aşkı ve bu aşkın coşkunluğunu temsil ederken, “sâkî” mürşid-i kâmile ya da Feyyâz-ı Mutlak olan Allah’a, “câm” ise içinde gayb nurlarının temaşa edildiği âşığın kalbine işaret eder. Sultan Memdûh eserinde bu mecazları şu şekilde kullanır:

154

OMÜİFD

چندانکه زوپرسیدم ازآن حال جام صافی گفتا تو عاشق او هم بینی زو سلامة

“Saf kadehin durumunu ona o kadar çok sordum ki, şöyle cevap verdi: Sen ona âşıksın, ondan da selâmet görüyorsun.” (I/31-3)

باده به مذهب ما حلالست و انعاماشرابی خواهم دائما زدوست مرا انعامست

“Bizim mezhebimize göre (ilâhî) şarap helaldir ve bir nimettir. Devamlı bir şarap istiyorum; bu da dosttan bize bir bahşıştir.” (I/45-2)

بتوشم جرعهء این می تا بینم روی ساقی بر خال خط و حسن دلبر یا رد جانست

“Bu şaraptan bir yudum içeyim de sâkînin yüzünü ve dilberin yüzündeki beni, çizgileri ve güzelliğini göreyim ki bu da canın geri gelmesidir.” (I/198-4)

شریت الخمر فی الأقداح حقاً شفتیت من العلل و الألم

“Gerçekten de kadehlerdeki aşk şarabını içtim. Dert ve acılarımdan şifa buldum.” (II/284-6)

Mahzenü'l-Esrâr'da sevgilinin güzelliği ve içki ile ilgili bu özel kullanımların yanında “gül-bülbül, sabâ, inci-deniz-gavvâs ” vb. bir takım mecazlar da sıklıkla kullanılır:

Divan şiiri geleneğimizde **gül** ile **bülbül**ün aşkları meşhurdur. Bu şiirin karakteristik yapısı içerisinde gül sevgiliyi, bülbül ise âşığı simgelemektedir. Bülbül güle olan aşkıyla feryâd ü figân etmekte inlemektedir. Tasavvuf edebiyatında ise gül, güzel taç yaprakları ve dikeniyi ilâhî cemâli ve celâli en mükemmel biçimde yansıtır. Gülü sevmeye yazgılı olan ve şevk sahibi rûhu simgeleyen bülbül ise güle niyazda bulunma makamındadır.⁴⁷

فغان کند بر گلی هم عاشق آن نورستدم چون آن بلبلست بوی آن گل در باغ

“O bir gül için inler ve o nûra âşıktır. Gönlüm o bülbül gibidir. O gülün kokusu o bahçededir.” (I/84-2)⁴⁸

Sabâ, şiir dilinde sevgilinin semtinden esen rüzgârdır. Âşıkla maşûk arasındaki haberleşme aracıdır. Divan şairinin his, hayal ve duygu dünyasında önemli bir yer tutan sabâ; duygu ve düşüncelerin iletilmesinde, değişim, hareket, canlılık gibi kavramlarla olan ilgisi dolayısıyla bir benzetme ögesi olarak kullanılmıştır.⁴⁹ Sûfilerin dilinde ise; doğu cihetinden esen ve hayra vesile olan Rahmânî nefhalar, Rahmânî esintiler anlamına gelir⁵⁰:

باد صبا چو آمد حاتم ازو فرحانست حین رأیت نوره کشفأ بلا غمامة

“Sabâ rüzgârı geldiği ve onun nûrunu bulutsuz, açık bir şekilde gördüğüm zaman, gönlüm sevinç içinde kaldı.” (I/31-6)

Divan şiirinde deniz vahdeti, dalgaları olan kâinat ise kesreti sembolize etmektedir. Deniz mutlak varlık olan Allah'ı ve O'nun vahdetini temsil ederken, dalgalar bu mutlak varlığın evrende görünen tecellileridir. Şiirde **bahr (deniz)**, **dür (inci)** ve **gavvâs (dalğıç)** kelimelerinin tenâsüp oluşturacak şekilde bir arada kullanıldıkları görülür. Bu durumda “dü-

⁴⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 149.

⁴⁸ Gül ile bülbüle dair müstakil bir gazel için bkz.: Sultan Memdüh, *Mahzenü'l-Esrâr*, I/137.

⁴⁹ “Sabâ”nın Divan şiirindeki kullanım özellikleri hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Dilek Batıslam, “Divan Şiirinde Sabâ”, *Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu'na Armağan II, Osmanlı Tarih Araştırmaları*, sayı: XXVI, İstanbul, 2005.

⁵⁰ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul, 2004, 528.

şünce deniz, ilham ise bu denizdeki zihin istirdiyesine düşen ve mânâ incisine dönen nisan yağmurudur. Bu inciler düşünce dalgalarıyla söz hâline gelir⁵¹ ve dalgıçlar (gavvâs) eliyle su yüzeyine çıkarılırlar:

نظمته سرورا و غاية منائي و غرقت بحارا بدرها سكراني

“Sevinçle ve en büyük arzum olarak onu (Divan’ı) nazmettim. Bir denize daldım ki, onun incisi beni kendimden geçirdi.” (II/449-3)

حضت بحار الهوا و شاهدت ما فيها وأظهرت درتها نلت أعلى المنصب

“Allah aşkının denizlerine daldım ve içinde olanları gördüm. Oradaki incileri çıkarttım ve en yüksek makâmı elde ettim.” (III/633-2)

بحر الحقيقة حضت در ما فيه عانيت في النظر إليها تحت سري لا انكشف لدوني

“Hakikat denizine daldım, içindeki incileri gördüm. Onlara nazar etmede şaşkınlık içerisinde kaldım. Sırrım, benden başkasına açılmamıştır.” (III/719-4)

156

OMÜİFD

4. Sultan Memdûh’un Şairliği

Sultan Memdûh Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler yazan, Divan edebiyatının nazârî ve estetik esaslarını bilen ve bunları başarıyla uygulayan bir şairdir. Tasavvufî gelenekten gelen şair, sanat yapma kaygısı gütmez; tek amacı rûhânî yolculuğu boyunca yaşadıklarını, geçtiği makamları ve müşahedelerini muhibleri/okuyucularıyla paylaşmak, onlara bu yolda rehberlik yapmaktır.

Divan edebiyatında şairler, kendileri ya da şiirleri hakkında çeşitli sıfat ve benzetmeler kullanmışlardır.⁵² Bu anlamda Sultan Memdûh kendisini **edip**, **ârif** ve **âşık** olarak tanımlar. Ayrıca **bülbül** ve **mürg (kuş)** benzetmelerinde bulunur:

⁵¹ Cihan Okuyucu, *Divan Edebiyatı Estetiği*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 57.

⁵² “Şiir, söz ve şair” ile ilgili kullanılan kelime ve terkipler için bkz.: Yavuz Bayram, “16. Yüzyıl Divan Şiirinde ‘Şiir, Söz ve Şair’le İlgili Anlam Alanları (Kelimeler ve Terkipler)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 15, Konya, 2004, s. 53-64.

Sultan Memdûh, **ediptir**; duygu, düşünce ve hayallerini en güzel şekilde dile getirir. Yazdıkları edebî mânâda değerlidir ve önem arz eder:

الممدوح سائل لقاصد قصد بصدق و خلوص و في قصده أديب

“Memdûh, doğruluk ve ihlâs ile, kastettiği bir maksadın yerine gelmesi için istekte bulunmaktadır. Bu kastını dile getirme hususunda da edîbdir.” (III/562-4)

Sözlükte bilgili, bilen anlamalarına gelen **“ârif”**, tasavvufî istilahta bütün gayretini Allah için harcayan ve sahip olduğu marifetin Allah'ın bir lütfu olarak kendisinde gerçekleştiğini bilen kişidir. Ârif halkla beraber görünse de onlardan ayrı olandır. Her şeyi terk ederek yalnızca Allah'a dönerdir.⁵³

بن ساکنم گلستانده بن عارفم گلستانده

هم بی هوشم گلستانده بن عهشقم گلستانده

“Ben sâkinem gülistânda

Ben ârifem gülistânda

Hem bî-huşem gülistânda

Ben âşıkam gülistânda” (III/542-1, 2)

الممدوح عارف و أقدم العارفين أسره لا تُعرف هو من الأقدمين

“Memdûh ârifdir ve âriflerin en kıdemlisidir. Onun sırları bilinmez; o en kıdemlilerdendir.” (I/4-13)

Sultan Memdûh, **Hak âşığdır** ve Maşûkundan lütuf beklemekte, yardım dilenmektedir:

يا مروحي مروحي لعاشق الممدوح ليفرح القلب و يلقى روح الروح

“Ey gönlümü rahatlatan dost, ey gönlümü rahatlatan dost, âşık Memdûh'a yardım et.” (I/7-1)

⁵³ Kelâbâzî, *Ta'arruf-Doğuş Devrinde Tasavvuf*, (Haz.: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992, s. 199.

عاشق حسن دوست اولدم عارف سرّ دوست اولدم

کامل علم دوست اولدم بن مبتلای دوست اولدم

“Âşık-ı hüsn-i dost oldum

Ârif-i sırr-ı dost oldum

Kâmil-i ilm-i dost oldum

Ben mübtelâ-yı dost oldum” (III/655-1, 2)

Divan şiirinde **bülbül**, âşığın simgesidir. Âşık/şair, sevgilinin güzelliklerini dile getirerek O'nun bahçesinde öten bir bülbüldür. Mutlak güzel'in tecellileriyle kendinden geçmiş şakımadır/niyaz etmektedir:

الممدوح بلبل في بستان مولاهيترّم مراراً يشاهد لقاءه

لا يريد غيره و لا يطلب سواه مخدّرة الأشجار فيها أترّم

158

OMÜİFD

“Memdûh, Mevlâ'sının bahçede şakıyan bülbülüdür. Defalarca onun tecellisini müşâhede etmektedir. Mevlâ'dan başkasını istemez, dilemez. Ağaçları yemyeşil olan bir bahçede terennüm ederim”. (II/397-13)

Tasavvufta beden kafese, rûh ise kafesteki **kuşa** benzetilir. Sûfî gerçek hürriyetini, beden kafesinden kurtulup ulvî âlemlere yükselerek elde edecektir:

من آن مرغم که دوست داند حال من آشیانم بلندست آشیانه

“Ben öyle bir kuşum ki, dost hâlimi bilir. Benim yuvam, yuvaların en yücesidir.” (I/32-6)

Sultan Memdûh tasavvufî düşünüşün hâkim olduğu bir muhitte yetişmiştir ve gerek edebiyat kültürü gerekse de edebî zevk ve değer ölçüleri açısından geleneğin belirlediği şekil ve muhteva hususiyetlerine sadık kalmıştır. Bununla birlikte eserde yer alan fahriyelerin - genel olarak mu-tasavvıf şairlerin eserleri dikkate alındığında- sayıca ve mübalağa açısından vasatın çok üzerinde olduğu görülür. Makalemizi tamamlamadan önce Sultan Memdûh'un övgü bildiren bu ifadelerinin eserdeki ye-

ri/anlamı ile ilgili olarak bir başlık açmanın faydalı olacağını düşünüyö-
ruz.

5. Şairin Üstünlüğünü ve Övgüsünü Dile Getirdiği Şiirler: Fahriyeler

Şairlerin, divanlarında çeşitli teşbih ve mecazlarla şiirlerinden övgüyle söz ettikleri ve sanat anlayışlarını methettikleri görülür. Bu minvalde şair, kimsenin kendisi kadar güzel şiir söyleyemeyeceğini iddia eder ve bununla övünür. Ayrıca şair, değerinin yeterince bilinmediğini ifade ederek yaşadığı döneme sitemde de bulunur. Bu ve buna benzer ifadelerle şairlerin kendi sanat anlayışlarına uygun bir şekilde övgüde mübalağaya vardıkları beyitler/manzûmeler; onların sanat ve şiir anlayışları, neleri önemseyerek ön plana çıkardıkları hususunda da önemli ipuçları barındırmaktadır.⁵⁴

Sultan Memdûh, diğer divan şairleri gibi geleneğe uygun bir şekilde fahriye içerikli şiirler kaleme almıştır. Sultan Memdûh'un "mutasavıf bir şair" olması, eserinde kendisini öven ifadelerle yer vermesi hususunda bir engel teşkil etmez. Zira Tasavvuf edebiyatı sahasının pek çok önemli isminin, eserlerinde fahriyelere yer verdiği görülür. Bu anlamda *Hüsn ü Aşk* şairi Şeyh Gâlib'in şiirine dair;

Tarz-ı selefe takaddüm etdim

*Bir başka lügat tekellüm etdim*⁵⁵

ya da

Zannetme ki şöyle böyle bir söz

*Gel sen dahi şöyle böyle bir söz*⁵⁶

türü övgü ifadeleri örnek olmak üzere zikredilebilir. Bununla birlikte *Mahzenü'l-Esrâr*'da yer alan fahriyelerin⁵⁷, diğer pek çok tasavvufi eser-

⁵⁴ Abdülkerim Gülhan, "Hakânî Mehmed Beyin Şiir Anlayışı", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 1, sayı: 2, yıl: 1998, s. 102.

⁵⁵ Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk*, Matbaa-i Ebü'z-Ziyâ, Konstantiniyye, 1304, s. 262.

⁵⁶ Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk*, s. 263.

den daha fazla sayıda, farklı nitelikte ve mübalağa düzeyinde olduğunu belirtmemiz gerekir:

Sultan Memdûh, şiirdeki kudretinden, şiirlerinin güzelliğinden ve eşsizliğinden emindir. Bu vadideki üstünlüğünü şöyle dile getirir:

من آن مردم که جز إلهامی ندانم تا نبینم در نظم و أشعار افتادن غلط

“Ben o adamım ki ilhamdan başkasını bilmem. Böylece nazım ve şiirlerde hataya düştüğümü görmem.” (I/81-2)

و جاء تاريخه ديوان الذات وجود فلا مثله يوجد فانه من ديواني

“Onun tarihi ebced hesabıyla “Dîvânü’z-zât vüçûd” oldu. Hulâsa onun bir benzeri bulunmaz. O benim Divan’ımdan bir kısımdır.” (II/449-10)

Şairin kendi üstünlüğünü ve eşsizliğini vurguladığı pek çok şiirden seçilecek birkaç beyitle konu daha iyi anlaşılacaktır:

أنا الممدوح لا لي عند الله مثل أعطاني عطية لا لغيري أعطها

“Ben Memdûh’um. Allah katında benim hiçbir benzerim yoktur. Benden başkasına vermediği bir başışı bana verdi.” (III/557-7)

قربني إليه بانتهاء الكرم وأعطاني رتبة لا أعطها لإنسان

“Allah sonsuz keremiyle beni kendisine yaklaştırdı ve bana şimdiye kadar hiçbir insana vermediği rütbeyi verdi.” (III/547-4)

لي مقام عند ربّي كاملاً على المقامات بلا مثلاً

“Benim, Rabbim katında kâmil bir makamım var. Bu emsali olmayan bir makam ve makamların en yücesidir.” (II/279-1)

“Müttakîlerin sultânı, hidâyete erenlerin sultânı, îmânı en güçlü olanların sultânı velhâsil velîlerin sultânı benim.” şeklinde başlayan ve 77 beyitte aynı övgü dolu ifadelerle devam eden kasîde⁵⁸ başta olmak üzere daha pek çok beyitte şairin bu tür ifadelerle sıklıkla yer verdiği görülür. Fahriye

⁵⁷ Tamamı fahriye niteliğinde olan bazı manzûmeler için bkz.: II/279, III/613, III/559, III/626.

⁵⁸ Sultan Memdûh, *Mahzenü'l-Esrâr*, III/559.

nitelikli bu ifadeler, zâhiren şairin kendisi için söylediği övgü sözleri gibi görünse de, tasavvufî perspektiften bakıldığında daha sağlıklı bir sonucun ortaya çıkacağı âşikârdır. Sultan Memdûh “vahdet-i vücûd” ilkesini benimsemiştir ve eserinin tümünde bu vurguyu yapar. Dolayısıyla şairin kendisi başta olmak üzere kâinatın tümü, Yüce Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellileri olduğuna göre, tüm övgüler ve yüceltmeler her şeyi yaratan Cenâb-ı Hakk'a ait olacaktır. Fahriyelere “ilham” zaviyesinden bakıldığında da netice değişmeyecektir. Mutasavvîf şairler, şiirlerini ilhamla yazdıklarını söyledikleri için fahriyeleri asıl itibarıyla ilham kaynağını öven şiirler olarak değerlendirilmelidir.

Fahriye nitelikli bu ifadelerin bir başka açıdan izahı da, bunların “tahdîs-i nimet” (insanları teşvik etmek amacıyla kendisine lütfedilen nimetleri anmak) kabilinden görülmesidir. Bu durumu şair şöyle ifade eder:

ما قلت القول فخرا و إنما تحديث أثنائي الداء لأن يفهم نعمتي

“Ben bu sözü övünmek için söylemiyorum. Yaptığım sadece Allah'ın nime-tini bildirmek (tahdîs-i nimet)tir. Verilen nimetin başkaları tarafından anlaşıl-ması için bana bir nidâ geldi.” (III/629-19)⁵⁹

Ayrıca aşağıda verilecek beyitlerde övünmenin haram olduğunun belirtilmesi, şairin övgü dolu ifadelerinin anlamlandırılması ve bunların doğru değerlendirilmesi noktasında ışık tutar mâhiyettedir. Sultan Memdûh'un aczini büyük bir tevazu içerisinde dile getirdiği bu beyitler, şairin bakış açısını tesbîtte bizlere yeni bir pencere açar:

و ارحم عجزى و فقري و ضعفى و فاقتى و إليك أرفع سؤالي و حاجتى

“Âcizliğime, fakirliğime, zayıflığıma ve yoksulluğuma acı. Dileğimi ve ihti-yacımı yalnız sana arz etmekteyim.” (III/539-81)

گدای کوی تویم ز هشت خلد مستغیم أسیر عشق توام دل در عالم آزاداست

⁵⁹ Aynı anlama gelen bir başka beyit için bkz.: Sultan Memdûh, *Mahzenü'l-Esrâr*, III/638-8.

“*Senin mahallenin yolunda dilenciyim. Sekiz Cennet’e ihtiyacım yok. Senin aşkının esiriyim; âlemde (gerçek) özgürlüğe böylece erişirim.*” (I/108-4)

يا لابسين الزينة فلا تفتخروا إنا الفخر حرام وقوع في ضلال

و إني أفتخر في لقاء الغيبي له الفخر علينا كل وقت و حال

“*Ey süslü elbiseler giyenler! Övünmeyin, zira övünmek haramdır; sapkınlığa düşmektir. Ben Ganî olan Mevlâ’ya kavuşmakla övünürüm. O’nun ise her an bize karşı övünme hakkı vardır.*” (II/403-6, 7)

Sonuç

1. Sultan Memdûh, Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın tedrisatından geçerek İslâmî ilimlerde yetkinliğe ulaşmış bir âlim; dedesi İsmail Fakîrullâh’ın izini takip ederek seyr ü sülûkünü tamamlamış bir mutasavvıf; Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler yazabilen bir şairdir.

162

OMÜİFD

2. Mutasavvıf şairimiz, *Mahzenü’l-Esrâr* başta olmak üzere *Dîvânü Memdûhi’l-Münîb*, *Miftâhu’l-Kulûb li’l-Esrâr*, *ed-Dürretü’l-Müsmine* ve *Kasâid* adlı eserleriyle, tasavvufî sahada manzum, hacimli bir Külliyyât kaleme almıştır.

3. *Mahzenü’l-Esrâr*’da vahdet-i vücûd öğretisi temelinde ilâhî aşk işlenmektedir. İslâm’ın en önemli ilkesi olan “tevhîd” inancı eserin rûhunu oluşturur. Bu çerçevede eserde; Allah’ın birliği, münâcâtlar, Cenâb-ı Hakk’ın esmâ ve sıfatları, eşyânın mâhiyeti vb. konular ele alınmıştır.

4. Sultan Memdûh için şiir, yaşadığı mânevî tecrübelerin doğrudan taşıyıcısıdır. Şair eserinde, kendisinin seyr ü sülûk neticesinde ulaştığı hâli, varoluşun hakîkatine bir adım daha yaklaşması adına okuyucusuyla paylaşmaktadır. Şairin şiir yazmaktaki amacı; insanlara doğru yolu göstermek, nasihat etmek, sevgilinin güzelliklerini vafsetmek, çektiği kalbî acıları dile getirerek şikâyetlerini arz etmek ve Yüce Allah’ın rızasını kazanmaktır.

5. Sultan Memdûh; şekil, anlam ve âhenk itibarıyla şiirine dair bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Buna göre Sultan Memdûh’un şiirleri

“vezinli ve kafiyeli”dir. “Fasih” ve “güzel: ranâ, atyab, latîf” sıfatlarıyla nitelenen “mânâ yüklü” manzumelerdir.

6. Şair, ilme son derece önem verir ve sırların ilim sayesinde açığa çıkacağına, ilim sahibi olmanın ulaşılabilecek en üstün makam olduğuna inanır.

7. Şair, bütün eksiklikleri gideren ve insanı kemâle erdiren bir sevginin/aşkın peşindedir. Bu nedenledir ki *Mahzenü'l-Esrâr* aşk diliyle yazılmıştır.

8. Sultan Memdûh, diğer mutasavvıf şairler gibi, idrâk ettiği ilâhî/bâtınî bilgi ve duyguları, mahrem olmayanlara açmamak ve yalnızca ehli tarafından bilinmesini sağlamak amacıyla şiirinde bazı tasavvufî remizlere yer vermiştir. Bu çerçevede şair, sevgilinin güzelliği ve sarhoşlukla ilgili mecazlar başta olmak üzere tasavvufun mecaz ve istiarelerle örülü dilini başarıyla kullanmıştır.

9. Şair, derinlikli duygu ve düşüncelerin aktarımında kendisini “edip” olarak niteler. Aynı zamanda “ârif” ve “âşık” olan şair kendisi için “bülbul” ve “mürğ (kuş)” benzetmelerinde de bulunur.

10. Eserde yer alan fahriyeler nicelik ve nitelik açısından dikkat çekicidir. Ancak tasavvufî tecrübenin dilini konuşan şairin kullandığı mecaz ve kavramlar, söz konusu övgü ifadelerinin kodlarını çözümlenmede bizlere yardımcı olmaktadır. Buradan yola çıkarak, vahdet-i vücûd öğretisini benimseyen şairin, tasavvuf neşvesi içerisinde kaleme aldığı bu övgü ifadelerinin gerçek sahibinin Vücûd-ı Mutlak olduğu söylenebilir. Fahriyelere yönelik bir diğer bakış açısı ise bunların şair tarafından “tahdîs-i nimet” amacıyla kaleme alınmış olmasıdır.

Kaynakça

AKÜN, Ömer Faruk, “Divan Edebiyatı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 9, İstanbul, 1994.

ALTINTAŞ, Hayrani, “Fakîrullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 12, İstanbul, 1995.

- ARSLAN, Ahmet Turan, AKKUŞ, Mehmet vd., *Mahzenü'l-Esrâr* (I-III), Siirt Valiliği, Ankara, 2009-2011.
- ARSLAN, Hüseyin, *Yüksek Rûhlar ve Aydınlar Yurdu Tillo*, Simurg, İstanbul, 2006.
- BATİSLAM, Dilek, "Divan Şiirinde Sabâ", *Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu'na Armağan II, Osmanlı Tarih Araştırmaları*, sayı: XXVI, İstanbul, 2005.
- BAYRAM, Yavuz, "16. Yüzyıl Divan Şiirinde 'Şiir, Söz ve Şair'le İlgili Anlam Alanları (Kelimeler ve Terkipler)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 15, Konya, 2004.
- BEYZÂDEOĞLU, Süreyya Ali, *Sünbülzâde Vehbî*, İklim Yayınları, İstanbul, 1993.
- BİLGEGİL, Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgat)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1989.
- CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul, 2004.
- COŞKUN, Menderes, "Klasik Türk Şairinin Poetikası Üzerine", *Bilig*, sayı: 56, Kış 2011.
- ERKAL, Abdulkadir, *Divan Şiiri Poetikası (17. Yüzyıl)*, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2009.
- FİRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît, Dâru'l-Ma'rife*, Beyrut, 1426.
- OMÜİFD *Fuzûlî Dîvânı*, (Haz.: Abdülbâkî Gölpınarlı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1961.
- GÖKHAN, Özden, *Tillo'daki Mimari Eserler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- GÜLEÇ, İsmail, "Osmanlı Müellifleri'nde Şair ve Şiir Değerlendirmeleri", *İlmî Araştırmalar Dil ve Edebiyat İncelemeleri*, 25 (Bahar 2008).
- GÜLHAN, Abdülkerim, "Hakânî Mehmed Beyin Şiir Anlayışı", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 1, sayı: 2, yıl: 1998.
- HAMZAVÎ AHMED EL-HÂLİDÎ, *Kenzü'l-Fütûh fi-Menâkıbı ve Ahvâli'l-Gavsi'l-Memduh*, (El yazması), Bedreddin Aydın Özel Kütüphanesi.
- İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab* (I-XV), Dâru Beyrut-Dâru Sâdir, Beyrut, 1955.
- İSEN DURMUŞ, Tuba İşınsu, "Fahriyeler Işığında Osmanlı Şiirinde İdeal Şairin Portresi", *Bilig*, sayı: 43, Güz/2007.
- İSEN, Mustafa, *Latîfî Tezkiresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
- KAZAN, Şevkiye, "Divan Şiirinde Önemli Bir Leitmotif: Sühan Redifli Şiirler", *Çankaya Üniversitesi Journal of Art and Science*, c. 2, sayı: 2, Ankara, 2004.
- KELÂBÂZÎ, *Ta'arruf-Doğuş Devrinde Tasavvuf*, (Haz.: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992.
- KILIÇ, Filiz, *XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.
- KILIÇ, Mahmut Erol, *Sûfi ve Şiir-Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2009.

- KUŞEYRÎ, Abdülkerîm, *Kuşeyrî Risâlesi* (Haz.: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003.
- LATÎFÎ, *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, (Haz. Rıdvan Canım), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.
- MENGİ, Mine "Divan Şiiri Estetiği Açısından İ'câz", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı: 39, Erzurum, 2009.
- MÜTERCİM ÂSİM, *el-Okyanûsu'l-Basît fi-Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît* (I-III), Takvim-hâne-i Âmire, İstanbul, 1268.
- OKUYUCU, Cihan, *Divan Edebiyatı Estetiği*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2011.
- PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000.
- SANCAR, M. Nureddin, *Tillo Evliyâları*, Şefkat Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- ŞENSOY, Sedat, "Mâna", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 27, Ankara, 2003.
- ŞEYH GÂLİB, *Hüsn ü Aşk*, Matbaa-i Ebü'z-Ziyâ, Konstantiniyye, 1304.
- TÂHİRÜ'L-MEVLEVÎ, *Edebiyat Lüğati*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1994.
- TATCI, Mustafa, *Yûnus Emre Divânı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2005.
- TOLASA, Harun, "Divan Şairlerinin Kendi Şiirleri Üzerine Düşünce ve Değerlendirmeleri", *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sayı:1, İzmir, 1982.
- ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001.
- YALAR, Mehmet, "Arap Edebiyatında Şiir Kavramı Problemi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 11, sayı: 1, Bursa, 2002.